

Wojciech Krysztofiak: Egzystencjalizm z punktu widzenia koncepcji aktów mowy¹

Streszczenie

Niniejsza praca posiada dwa cele. Pierwszym jest pokazanie aplikacji pewnej własnej wersji (fenomenologicznej) teorii aktów mowy w dziedzinie dyskursu filozoficznego. Takie jej zastosowanie (a nie tylko w dziedzinie języka potocznego) pozwala na skonstruowanie teoretycznych modeli różnego typu językowych aktów filozofotwórczych, a poprzez to – na identyfikację rozmaitych, językowych mechanizmów regulujących procesy filozofowania.² Drugim celem jest zaprezentowanie takiego teoretycznego modelu dla wybranych typów aktów, wykonywanych w ramach dyskursu filozofii egzystencjalnej. W szczególności udzieli się fragmentarycznej odpowiedzi na następujące pytanie: Jakiego rodzaju czynności lokucyjno-illokucyjne filozof egzystencjalny wykonuje produkując w języku (zarówno w sensie kreacji jak i recepcji) swoje utwory filozoficzne ?

Udzielając odpowiedzi na sformułowane pytanie, uzyska się częściową charakterystykę komunikacyjną czynności językowych składających się na rozmaite czynnościowe systemy językowe egzystencjalizmu. Dysponując takim opisem mechanizmów komunikacyjnych, indukowanych przez egzystencjalistyczny dyskurs, stworzy się „ramę teoretyczną” dla wyjaśnienia następującego fenomenu kulturowego: Mimo, że teksty filozofów egzystencjalnych odznaczają się nikłą zawartością informacyjną w sensie scjentystycznym (w przeciwieństwie do tekstów naukowych przyrodznawstwa lub dyscyplin logiczno-matematycznych)³, to jednak są one w jakiś sposób „prawdziwościowo aprobowane, afirmowane” przez pewną grupę konsumentów filozoficznych utworów (są źródłem skutku perlokucyjnego prawdziwościowej aprobaty). Z pewnością reguły konstytuujące kompetencję kognitywną (rozumianą scjentystycznie) nie mogą determinować tego typu sądzeniowej⁴ postawy aprobaty, gdyż zakresem aplikacji tych reguł są czynności pozyskiwania, magazynowania oraz przetwarzania informacji (a te czynności kognitywne nie są przecież ewokowane przez teksty filozofów egzystencjalnych).

¹ Pragnę podziękować S. Judyckiemu za nadzwyczaj krytyczne uwagi wobec wcześniejszej wersji streszczanego artykułu. Prof. Judycki ocenił go jako frontalny atak na egzystencjalizm; wyraził również to, że „zupełnie się ze mną nie zgadza”, a także to, że moje stwierdzenia nie są poparte tekstami egzystencjalistów. Pod wpływem S. Judyckiego doprecyzowałem swoje cele badawcze tak, aby czytelnik nie posądzał mnie o „niszczenie egzystencjalizmu”. Otóż, jeszcze raz chcę podkreślić, że przedmiotem badania nie są teksty filozoficzne, lecz akty filozofowania generowane jakoś przez te teksty. Zakładam, że teksty egzystencjalistów (podobnie jak wiersze poetów) ewokują w umysłach czytelników różnego typu czynności językowe. I interesują mnie właśnie te czynności wzięte w swej typowości; ich struktura i ich sposoby wykonywania. Dziękuję również J. Szymurze za lekturę streszczanego tekstu i za etykietę jego zawartości treściowej: „stosowana teoria aktów mowy”. Dziękuję również R. Piłatowi za etykietę, iż uprawiam przemoc lingwistyczną. Jego ostre uwagi krytyczne pozwoliły mi na eliminację nieco przesadnych negatywnie ocen egzystencjalizmu. Najbardziej jestem wdzięczny M. Tałasiewiczowi, którego szczegółowe uwagi, jako recenzenta, pozwoliły poprawić tekst zarówno w aspekcie merytorycznym jak i precyzji formułowanych stwierdzeń. Ostateczna wymowa tekstu jest taka oto: Nie da się pogodzić dyskursu egzystencjalnego z dyskursem analitycznym. Celem tego pierwszego jest bowiem wpływanie na językowe zachowania ludzkie, podczas gdy w tym drugim dąży się do uzyskania wiedzy metodologicznej, logicznej, lingwistycznej w szerokim rozumieniu. Egzystencjalista ma ambicję bycia guru. Analityczny filozof będzie raczej szukał lekarstwa na „chorobę gurowania”. Hasło „analiza i egzystencja” jest metaforą semantycznie podobną do hasła „kwadratowe koło”. Streszczany tekst ukaze się w *Filozofii Nauki* w 2005 roku (na jesieni).

² Okazuje się, że teoria aktów mowy posiada swoje zastosowania w dziedzinie tekstów literatury pięknej. Zob. A. Okopień-Sławińska 1985.

³ Sam Heidegger przyjmuje taką opinię: „[...] Filozofia nie bierze się z nauki ani nie jest przez nią uwarunkowana. Filozofia nie daje się przyporządkować naukom [...] Tylko poezja jest tego samego rzędu co filozofia i jej myślenie” ([Heidegger M., 2000, s.29]).

⁴ Zwrot „sądzeniowa postawa” traktujemy jako synonim zwrotu „postawa propozycjonalna”. W ten sposób wyrażamy akceptację postulatu, sformułowanego przez A. Groblera, że wyrażenie „postawa propozycjonalna” jest niefortunnym (wywołującym „dziwne” skojarzenia) przekładem zwrotu „propositional attitude”.

Pojęcie zawartości informacyjnej wypowiedzi zdaniowej nie doczekało się dotychczas „oficjalnej” eksplikacji.⁵ W literaturze przedmiotu rozróżnia się co najmniej trzy pojęcia informacji: syntaktyczne, semantyczne i pragmatyczne (komunikacyjne). W związku z tym, zawartość informacyjną wypowiedzi można rozpatrywać na co najmniej trzech płaszczyznach: syntaktycznej, semantycznej i pragmatycznej. Na użytek analiz w niniejszej pracy przyjmujemy następujące kryteria posiadania przez wypowiedzi zawartości informacyjnej: Wypowiedź *W* posiada zawartość informacyjną w sensie syntaktycznym zawsze i tylko wtedy, gdy wypowiedź *W* jest parafrazowalna na jakieś zdanie *Z* dowolnego języka w sensie logicznym *J*; w sensie semantycznym z uwagi na model *M* – gdy wypowiedź *W* jest parafrazowalna na jakieś zdanie *Z* dowolnego, zinterpretowanego w modelu *M* języka w sensie logicznym *J*; w sensie pragmatycznym z uwagi na użytkownika *U* – gdy wypowiedź *W* jest parafrazowalna na jakieś zdanie *Z* dowolnego języka w sensie logicznym *J*, dostępnego operacyjnie dla użytkownika *U*. Dostępność operacyjna danego języka w sensie logicznym (a więc z przyporządkowaną mu operacją konsekwencji) dla użytkownika *U* jest tym samym, co zdolność użytkownika *U* do rekurencyjnego przekształcania wyrażeń języka *J* (a więc zdolność do generowania syntaktycznie poprawnych wyrażeń, zdolność do generowania dowodów, zdolność do identyfikowania poprawności dowodów w języku *J*⁶). Posiadanie przez wypowiedź zawartości informacyjnej w sensie scjentystycznym oznacza to, że dana wypowiedź posiada zawartość informacyjną w sensie syntaktycznym, semantycznym i pragmatycznym z uwagi na języki w sensie logicznym, które są dostępne operacyjnie dla użytkowników posługujących się logiką, matematyką lub zmatematyzowanym przyrodoznawstwem oraz które są interpretowane w modelach semantycznych o postaci algebraicznej.⁷

Niektórzy filozofowie analityczni (Carnap, Ayer i pozostali empiryści logiczni) negatywnie oceniają dorobek pisarski Heidegger’a, Sartre’a i pozostałych egzystencjalistów. Przy czym ich negatywne oceny są uzasadniane w taki sposób, że teksty egzystencjalistów są niejasne, nieprecyzyjne, że nie spełniają żadnej funkcji informacyjnej (w rozumieniu scjentystycznym), że w wypowiedziach egzystencjalistów są notorycznie łamane reguły użycia wyrażeń, itd.⁸ Argumentacje analityków przeciwko egzystencjalistom często przypominają „strzelanie z armaty do komara”. Oczywiście, że z punktu widzenia standardów naukowych (wypracowanych w logice matematycznej, matematyce i przyrodoznawstwie) teksty egzystencjalistów są bezwartościowe poznawczo. Ale tak samo bezwartościowe z punktu widzenia tych standardów są utwory poetyckie. Stąd, jeśli teksty egzystencjalistów mają być uznane za filozoficzne (a nie naukowe), to trzeba je ocenić z pozycji całkowicie odmiennych standardów.⁹ Celem pośrednim niniejszej pracy jest właśnie wypracowanie takich nowych standardów i pokazanie ich zastosowania w metafizologii. Standardy te można

⁵ Na temat trudnych problemów dotyczących eksplikacji pojęcia informacji, zob. [Jadacki J. J., (red.), 2003]. W pracy tej analizowane są rozmaite próby precyzyjnego wyeksplikowania lub zdefiniowania pojęć: informacji, miary informacji, informowania i innych.

⁶ Zdolność do generowania wnioskowań, a więc również dowodów, nie jest tym samym, co zdolność do rozpoznawania poprawności wnioskowań (dowodów). Możliwe są sytuacje, w których użytkownik języka rozpoznaje poprawność wnioskowań, a nie jest w stanie wygenerować wnioskowania. [Zob. Bucholc P., 2004]

⁷ Na podstawie zaproponowanego kryterium, można na przykład rozstrzygnąć, że wypowiedź z języka potocznego: „Kubuś miał dwa jabłka. Ola dała mu dwie gruszki. Przyszedł Marcinek i zabrał Kubusiowi trzy owoce. W związku z tym Kubusiowi pozostał tylko jeden owoc.”, posiada zawartość informacyjną w sensie scjentystycznym dla dowolnego dziecka posługującego się szkolną arytmetyką. Dziecko sparafrazuje tę wypowiedź na arytmetyczne zdanie postaci: „ $(2+2)-3 = 1$ ”. Jest w stanie rozpoznać prawdziwość tego zdania. I co więcej, zdanie to posiada interpretację w standardowym modelu semantycznym arytmetyki Peano.

⁸ Na temat carnapowskiej charakterystyki filozofii Heideggera, zob. [Nowaczyk A., 2002]. Nowaczyk zgadza się ze stanowiskiem Carnapa: „Środkiem ekspresji charakterystycznym dla Heideggera jest uporczywa żonglerka kluczowymi słowami poza granicami ich konwencjonalnego użycia. Pozbawia to jego wypowiedzi funkcji opisowej, chociaż ich forma gramatyczna może sugerować, że niosą one pewną informację lub stawiają problemy.” (s. 15)

określić jako pragmatyczno-komunikacyjne. Stosując je do oceny dyskursu filozoficznego, dowiadujemy się bowiem jak dany dyskurs funkcjonuje w świadomości podmiotu filozofującego (na przykład, czy zakłóca funkcjonowanie jego świadomości komputacyjnej, a więc zdolności wykonywania obliczeń, wnioskowań, itd.; albo czy generuje stany psychotyczne).

Niniejsza praca nie ma charakteru egzegetycznego w tym znaczeniu, że najpierw pragniemy „rozstrzygnąć co, na przykład, Heidegger lub Sartre miał na myśli pisząc jakiś fragment swojego dzieła”, a następnie korzystając z takiej rekonstrukcji, budujemy jakiś teoretyczny model aktów filozofowania Heideggera czy Sartre’a. Takie zamierzenie sprowadzałoby się właściwie do jakiejś empatycznej próby symulowania czynności filozofowania obu z wymienionych egzystencjalistów.

Przedmiotem analiz są typowe akty recepcji tekstów egzystencjalnych, a więc niekoniecznie tekstów samego Heideggera czy Sartre’a. Teksty tych filozofów są traktowane jako lingwistyczne bodźce ewokujące rozmaitych typów akty filozofowania (zarówno dojrzałych filozofów jak i adeptów filozofii). I właśnie zaprezentowany w pracy model będzie dotyczył właśnie takich aktów filozofowania (których lingwistycznymi manifestacjami są nie tylko historyczne opracowania systemów egzystencjalnych, ale również „kawiarniane dyskusje” studentów, poetów, humanistów a nawet logików). Taki przedmiot analizy – akty filozofowania egzystencjalnego (egzystencjalizowania) – usprawiedliwia odwoływanie się przede wszystkim do podręcznikowych ujęć tej formacji filozoficznej, gdyż w nich manifestuje się w jakiś sposób recepcja oryginalnych tekstów egzystencjalnych. Oryginalny utwór egzystencjalny oddziałuje jakoś na komentatora, który kreując swój tekst o egzystencjalizmie, symuluje w sobie akty egzystencjalizowania. Następnie taki tekst podręcznikowy w procesie wtórnej recepcji wywołuje podobne symulacje egzystencjalizowania w umysłach adeptów filozofii. Ten proces można by zinterpretować memetycznie: Memy egzystencjalizowania replikują się w społecznym dyskursie filozoficznym za pośrednictwem „matryc memetycznych”, którymi są „zarażone” podręczniki filozofii.¹⁰ Chcąc więc zbadać lingwistyczne mechanizmy egzystencjalizowania trzeba przede wszystkim analizować te memy egzystencjalizmu, które faktycznie są replikowane w społecznym dyskursie filozoficznym.¹¹

W części pierwszej zaprezentowany zostanie fenomenologiczny opis czynności filozofowania egzystencjalnego (czynności „egzystencjalizowania”). W szczególności zostaną opisane w języku fenomenologii analitycznej struktury mentalne, jakie się aktywizują podczas tego typu filozofowania. W drugiej części ten fenomenologiczny opis zostanie wzbogacony o opis czynności filozofowania egzystencjalnego na gruncie sfenomenologizowanej teorii aktów mowy.¹² Na koniec zostanie przedstawiona aplikacja skonstruowanego modelu do fragmentu dzieła samego Heideggera.

⁹ Na temat rozmaitych sposobów oceny tekstów filozoficznych, zob. głosy w dyskusji na ten temat, zamieszczone w *Ruchu Filozoficznym*, LX, Nr 4, w szczególności takich autorów, jak: E. Rosiak, R. Kleszcz, A. Nowaczyk, P. Grabarczyk, J. Mizińska. Uwagi wymienionych autorów dotyczą raczej postmodernizmu, a nie egzystencjalizmu.

¹⁰ Na temat, koncepcji memów, zob. [Blackmore S., 2002]. Memy są rozumiane jako podlegające przekazowi idee (Dennet) albo jako zachowania, idee, wzorce, które podlegają procesom kopiowania (Blackmore). Pojęcie memu nie jest w memetyce dobrze wyprecyzowane. Nie mniej jednak, istotą memu jest to, że podlega on replikacji (jest powielany), selekcji (nie każdy mem jest powielany w dowolnym środowisku) i mutacji (powielanie zwykle determinuje zmiany w kopii)[zob. s. 106-111]. Memy podlegają również implementacji w materiale fizycznym, który jest określany jako wehikuł memetyczny. I właśnie podręczniki filozofii stanowią fundamentalny rodzaj wehikułów memetycznych dla filozoficznych memów.

¹¹ Mamy tu do czynienia z sytuacją analogiczną do tej, w której dzieci bawią się w głuchy telefon. Aby poznać mechanizmy przekształcania oryginalnej wiadomości, nie wystarczy porównać oryginał z ostatnim w ciągu egzemplarzem przekazywanej wiadomości. Należy raczej badać ogniwa pośrednie, aby poznać mechanizmy prowadzące do efektu finalnego (czyli różnic pomiędzy oryginałem a końcową kopią).

¹² Fenomenologiczno-lingwistyczny sposób pojmowania aktów świadomości proponuje J.R. Searle [zob. Searle J.R., 1992].

Bibliografia

- Ayer A. J., *Filozofia w XX wieku*, (przeł. T. Baszniak, wstęp: B. Chwedeńczuk), PWN: 1997.
- Blackmore S., *Maszyna memowa*, (przed. R. Dawkins), tłum. N. Radomski, Dom Wydawniczy Rebis: Poznań 2002.
- Copleston F., *Historia filozofii. Tom IX*, (przekład: B. Chwedeńczuk), Instytut Wydawniczy PAX: Warszawa 1991.
- Baran B., *Saga Heideggera*, Inter Esse: Kraków 1990.
- Bierwisch M., „Semantic Structure and Illocutionary Force” [w:] Searle J.R., Kiefer F., Bierwisch M., (eds.), 1980, s.1-35.
- Bobryk J., *Akty świadomości i procesy poznawcze*, Monografie FNP: Wrocław 1996.
- Bucholc P., „Kompetencja logiczna a poprawność logiczna. Analiza na przykładzie terminów pustych” [w:] Szymanik J., Zajenkowski M., (red.), *Kognitywistyka. O umyśle umyślnie i nieumyślnie*, Uniwersytet Warszawski: Warszawa 2004, s.1-28.
- Føllesdal D., „Husserl’s Notion of Noema”, *The Journal of Philosophy*, Vol. 66, 1969, s.680-687.
- Gilson E., Langan T., Maurer A. A., *Historia filozofii współczesnej*, (przekład: B. Chwedeńczuk, S. Zalewski), Instytut Wydawniczy PAX: Warszawa 1979.
- Grabarczyk P., „Głos w dyskusji”, *Ruch Filozoficzny*, T.LX, Nr 4, 2003, s.535-537.
- Heidegger M., *Wprowadzenie do metafizyki*, tłum. R. marszałek, Wydawnictwo KR, Warszawa 2000.
- Heidegger M., *Bycie i czas*, tłum. B. Baran, Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa 1994.
- Jadacki J. J., (red.), *Analiza pojęcia informacji*, Wydawnictwo Naukowe Semper: Warszawa 2003.
- Jaspers K., *Filozofia egzystencji*, tłum. D. Lachowska, A. Wołkowicz, Państwowy Instytut Wydawniczy: Warszawa 1990.
- Kasher A., „A Step toward a Theory of Linguistic Performance”, [w:] Bar-Hillel J. (ed.), *Pragmatics of Natural Languages*, Dordrecht, Holland: 1971, s.84-93.
- Kleszcz R., „Co to jest filozofia?”, *Ruch Filozoficzny*, T.LX, Nr 4, 2003, s.527-531.
- Krysztofiak W., „Noemata nad Their Formalization”, *Synthese*, Vol. 105, No 1, 1995, s.53-86.
- Krysztofiak W., Pietruszczak A., „Próba formalizacji pojęcia noematu”, [w:] Perzanowski J., Pietruszczak A., (red.), *Byt, logos, matematyka. Filozofia/Logika. Filozofia Logiczna 1995*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika: Toruń 1997, s.161-198.
- Lukasiewicz D., „Kategoria stanu rzeczy w kontekście noematycznej teorii znaczenia E. Husserla”, *Ruch Filozoficzny*, T.LIII, Nr 4, 1996, s.539-553.
- Michalski K., *Heidegger i filozofia współczesna*, Państwowy Instytut Wydawniczy: Warszawa 1978.
- Mizińska J., „Nieograniczona filozofia”, *Ruch Filozoficzny*, T.LX, Nr 4, 2003, s.543-545.
- Nowaczyk A., „Carnap i Heidegger o metafizyce, czyli gdy dwóch mówi to samo...”, *Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria*, R.11: 2002, Nr 1 (41), s.5-15.
- Nowaczyk A., „Głos w dyskusji”, *Ruch Filozoficzny*, T.LX, Nr 4, 2003, s.533-534.
- Okopień-Sławińska A., *Semantyka wypowiedzi poetyckiej*, Ossolineum: Wrocław 1985.
- Pańniczek J., „Dwie teorie intencjonalności. Przyczynek do właściwego rozumienia koncepcji intencjonalności Husserla”, *Studia Filozoficzne* 1987, Nr 1, s.19-32.
- Pańniczek J., *Meinongowska wersja logiki klasycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej: Lublin 1988.
- Rècanati F., „Some Remarks on Explicit Performatives, Indirect Speech Acts, Locutionary Meaning and Truth-Value” [w:] Searle J.R., Kiefer F., Bierwisch M., (eds.), 1980, s.205-220.
- Rosiak E., „Sprawozdanie z posiedzenia Łódzkiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego nt. <<Granice filozofii>>”, *Ruch Filozoficzny*, T.LX, Nr 4, 2003, s.521-526.
- Searle J.R., Kiefer F., Bierwisch M., (eds.), *Speech Act Theory and Pragmatics*, D.Reidel Publishing Company: Dordrecht, Boston, London, 1980.
- Searle J.R., *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press: London 1977; (przekład polski: B. Chwedeńczuk), *Czynności mowy*, Instytut Wydawniczy PAX: Warszawa 1987.
- Searle J. R., *The Rediscovery of the Mind*, Massachusetts Institute of Technology: Cambridge 1992 ; *Umysł na nowo odkryty*, (przełożył T. Baszniak), Państwowy Instytut Wydawniczy: Warszawa 1999.
- Smith D.W., McIntyre R., *Husserl and Intentionality. A Study of Mind, Meaning and Language*, Reidel: Dordrecht 1982.
- Stępień A. B., *Wstęp do filozofii*, Towarzystwo Naukowe KUL: Lublin 1976.
- Szymura J., *Język, mowa i prawda w perspektywie fenomenologii lingwistycznej J.L. Austina*, Ossolineum – Wydawnictwo PAN: Warszawa 1982.
- Tugendhat E., *Bycie. Prawda. Rozprawy filozoficzne*, (przeł. J. Sidorek), Oficyna Naukowa: Warszawa 1999.

Wawrzyniak A., „Egzystencjalizm” [w:] *Encyklopedia katolicka. Tom IV*, Towarzystwo Naukowe KUL: Lublin 1976, sz. 740-747.

Żgleń U., *Filozofia umysłu*, Wydawnictwo Adam Marszałek: Toruń 2003.